

הרב רועי סיטון

ענייני מזוזה המצויים במוסדות חינוך

האם יש לקבוע מזוזה בפתח הכיתה בברכה

צדדי הספק

על מנת לברר האם יש לקבוע מזוזה בברכה בפתח הכיתה, יש לבדוק שני נדונים:

א. הכתה לרוב אינה מיועדת אלא לשימוש במשך שעות היום, ובליילה אין נמצאים שם, ואם כן יש לברר האם ישנו חיוב לקבוע מזוזה בפתח חדר שמשמש ליום בלבד, ולא ישנים שם, ולא נמצאים שם כלל בלילה?

ב. שאלה שניה, ששייכת יותר בכיתות של תלמודי תורה היא – כיון שעיקר היעוד של הכיתה הוא ללימוד תורה, יש מקום לדון את הכיתה כבית מדרש, ובבית מדרש יש לקבוע מזוזה בלא ברכה. ומאידיך יש לומר שהכתה אינה נידונית כבית מדרש כיון שמיועדת גם ללימודים נוספים, ויש לקבוע בה מזוזה בברכה.

ותחילה נפתח בנדון הראשון בעזרת ה'.

חדר שמשתמשים בו ביום בלבד

הנה מצאנו לאחד מגדולי האחרונים, הלא הוא ה"ט"ז ב"ר"ד (סי' רפו ס"ק י) שכתב לחדש שחנות שאין נמצאים בה אלא ביום, פטורה מן המזוזה. וכדי לעמוד על הדברים, נבאר תחילה את דין חנות, ואח"כ נחזור לדון האם חידוש זה של ה"ט"ז הוא הכרחי.

הרמב"ם כתב (הל' מזוזה ו', ט): 'שתי סוכות של יוצרין, זו לפניו מזו, החיצונה פטורה מן המזוזה, מפני שאינה קבועה. וכן החנויות שבשווקים פטורין מן המזוזה, מפני שאינן קבועים לדירה'.

ודין חנויות שבשווקים אינו מבואר בגמ', והאחרונים נלאו למצוא מקור לדברי הרמב"ם¹, אולם האיר ה' עיני ומצאתי בתשובת רב פעלים (ח"ב ח"ר"ד סימן לו) שמתוך דבריו ניתן ללמוד תירוץ לזה, שהרמב"ם למד זאת מהדין של סוכות היוצרים, שמבואר בגמ' בסוכה (ח', ב) שבשתי סוכות של יוצרים – החיצונה פטורה מן המזוזה, והפנימית חייבת. והטעם לכך הוא משום שבפנימית הוא

1 יש שהביאו מקור לדבריו ממדרש הגדול פר' ואתחנן, אולם כבר העיר הרב רבינוביץ' בפירושו 'יד פשוטה' בצדק, שסביר מאוד שההיפך הוא הנכון, והמקור של המדרש הנ"ל הוא ברמב"ם, כפי שקורה הרבה פעמים.

דר ועושה מלאכתו, ובחיצונה הוא מוכר את סחורתו, נמצא שפטורה מן המזוזה משום שמטרתה היא לשמש כחנות, שמע מינה שחנויות שבשווקים פטורות. וכן ניתן ללמוד מהלשון 'וכן החנויות שבשווקים פטורין מן המזוזה', שדין חנויות שבשווקים נובע מדין סוכה חיצונית של יוצרין, וכן היא הגרסה במהדורת הגר"י קאפח. ואח"כ הראוני שבספר חיי אדם (כלל ט"ו הלכה יא) כתב כן, וב"ה שכיוונתי לדעתו הרחבה.

והנה הרמב"ם כתב: "חנויות שבשווקים", וצריך לבאר מה עניין השווקים, והאם גם חנויות שלנו פטורות מן המזוזה. והט"ז (סימן רפ"ו ס"ק י) כתב וז"ל: "והחנויות שבשווקים פטורים, דלאו דירות נינהו, ונראה לי אפילו אם יושבין בהם בכל יום פטורים, דכיון דאינם שם בלילה מקרי עראי, כדמצינו בחושן משפט (סימן קמ סעיף ח) לעניין חזקה [שצריך לדור בביתו ביום ובלילה] וכו'". אולם בספר הליכות עולם ח"ח (עמ' שב) למרן הגאון ר' עובדיה יוסף שליט"א העיר על ראייתו מחזקה, שהרי בשו"ע שם (סעיף יד) כתב 'החנויות של תגרים וכי"ב שאין דרים בהם אלא ביום, כיון שדר ביום שלש שנים הרי זו חזקה'. ונמצא אם כן שדין חנויות שונה מדין בית רגיל, וסגי בתשמיש הרגיל שלהם דהיינו ביום. והוסיף להקשות עוד, עיי"ש.

וכן בספר יד קטנה (פ"ב אות כא, והובא בפת"ש) הקשה על דברי הט"ז שהרי סוף סוף לא גרעא חנות מבית האוצר, שהרי גם בחנות אוצרים את הסחורה, ולפי דברי הרא"ש והשו"ע שפסקו לחייב בית האוצר, מדוע כתבו לפטור חנויות שבשווקים. ויש להוסיף עוד שדין זה שצריך להשתמש בבית ביום ובלילה, הוא מחודש מאוד, וכן מהלכות נוספות במזוזה לא משמע כן, וכגון מדין רפת בקר שחייבת כשנשים מתקשטות בה, ולא משמע שצריך להתקשט שם ביום ובלילה, אלא אפילו בתשמיש דירה קל כזה חייב במזוזה. (ואמנם יש לדחות שכיון שיש שם גם רפת בקר, סגי בכך שהנשים מתקשטות, אולם עיקר הטענה היא שחידוש זה אינו כתוב).

ולכן כתב בספר יד קטנה לפרש שכוונת הטור והשו"ע באמרם 'החנויות שבשווקים', שהם החנויות שעושים ביום השוק בכרכים הגדולים, ועומדים שם החנויות בשוק, רק כל משך הזמן של השוק, ואח"כ מפרקים אותם, ואפילו אם הם בנויים ועומדים שם כל השנה, אבל אין משתמשים בהם אלא רק ביריד, כשבאין הסוחרים ממרחק מניחים שם כל סחורתם ויושבים שם כל ימי משך היריד, ובכלות היריד מפנים אותם, ונשארת החנות פנויה עד יריד הבא, ואלו וכי"ב המה ממש כמו סוכת החג בחג. עכ"ד.

והדברים מתיישבים ג"כ עם מה שכתבנו לעיל בס"ד, שמקור דברי הרמב"ם מדין סוכה חיצונית של יוצרים, שסוכה, כשמה כן היא – דירת עראי, וממילא אין לך בו אלא חידושו, דדווקא חנות עראית פטורה ממזוזה. נמצא אם כן, לסיכום, שהסיבה שחנויות פטורות אינה משום שאין דרים שם

בלילה, אלא משום שהמבנה שלהן עשוי בצורה עראית. מכאן נלמד למבנה של כיתה, שאף שאין משתמשים בו בלילה, יש לקבוע בו מזוזה בברכה, כיון שהוא עשוי במבנה קבוע, ודלא כדברי הט"ז.

האם יש להגדיר כתה שלומדים בה תורה כבית מדרש

עניין שני שיש לדון בו, הוא האם יש לדון כיתה שעיקר העיסוק בה הוא בתורה – כבית מדרש, וממילא לפטרה מן המזוזה, כדין בית מדרש. תחילה יש לחדד מהי סיבת הפטור בבית מדרש, ועל פי זה נדע בעז"ה האם גם כתה פטורה או לא.

בגמ' ביומא (י"א, ב) מובאת מחלוקת בין ר' מאיר לחכמים האם בית הכנסת חייב במזוזה או לא, שלדעת ר' מאיר בית כנסת חייב במזוזה, ואילו לדעת חכמים בית הכנסת פטור מן המזוזה. ולא נאמר בגמרא בפירוש מה הטעם שיש לפטור בית הכנסת מן המזוזה לפי חכמים.

אמנם לפני כן בגמרא מובאת ברייתא שפוטרת את הר הבית ולשכותיו מן המזוזה מחמת שהם קודש, וזו לשון הברייתא: "יכול שאני מרבה אף הר הבית והלשכות והעזרות? תלמוד לומר 'בית', מה בית שהוא חול – אף כל שהוא חול, יצאו אלו שהן קודש". הרמב"ם (הלכות מזוזה ו', ו) אכן כתב שזו הסיבה לפטור גם בית כנסת ובית מדרש מן המזוזה, וזו לשון הרמב"ם: "הר הבית הלשכות והעזרות ובתי כנסיות ובתי מדרשות שאין בהן בית דירה פטורין לפי שהן קדש". לעומת זאת המרדכי במנחות (ס"ט תתקס"א) כתב לחלק בין בית כנסת לבית מדרש, שבית כנסת פטור מן המזוזה ובית מדרש חייב במזוזה, ולא ביאר מה הטעם לחלק ביניהם. והנה ברור שאינו סובר כטעמו של הרמב"ם, שהרי אם הטעם לפטור הוא משום קודש – היה לו לפטור גם את בית המדרש מן המזוזה. ואכן הש"ך ב"ד (סי' רפ"ו ס"ק יט) ביאר טעמו של המרדכי, שבית מדרש "כיון שהתלמידים יושבים בו מהבקר ועד ערב דומה לדירה". וכיוצא בזה כתב הנצי"ב מוולאז'ין בספרו העמק שאלה על השאלות (סימן קמ"ה ס"ק יג) שכיוון שתלמיד חכם רשאי לאכול בבית המדרש, נחשב כבית דירה.

ונמצא שסיבת הפטור של בית הכנסת, לפי המרדכי, היא משום שאין משתמשים בו לתשמישי דירה כאכילה ושתיה ושהייה.

נראה אם כן שדין כיתה יהיה תלוי במחלוקת הראשונים הנ"ל. לפי הרמב"ם, שהפטור הוא משום קודש, אף בית מדרש משתמשים בו לתשמישי דירה פטור מן המזוזה, כיוון שעיקרו עשוי לשם קודש. לפי זה כיתת לימוד תורה תהיה פטורה מן המזוזה, אף שהתלמידים אוכלים בה ושוהים בה כל היום. לעומת זאת לדעת המרדכי, שהפטור הוא דווקא כאשר אין משתמשים בתשמישי דירה, יש לחייב כיתת תלמוד תורה במזוזה.

אמנם ראיתי לחתם סופר בשו"ת (חלק יורה דעה סימן רפ"א) שכתב לפרש דברי הרמב"ם באופן דומה מאוד למרדכי, ולפי דבריו יוצא שגם לפי הרמב"ם יש לחייב כתה במזוזה. אולם כיוון שיש לכאורה להעיר בחידוש זה, נביא את דבריו של החת"ס בקיצור, ואת הערותינו.

החתם סופר הקשה שתי קושיות על הרמב"ם, שכתב לפטור בית הכנסת מחמת שהוא קודש:

א. כיצד באה קדושה דרבנן (של בית הכנסת) ודוחה מצווה דאורייתא של מזוזה?
 ב. לכאורה השאלה אם הבית הוא קודש אינה משפיעה כלל על חיוב המזוזה, שכן בית שדרים בו חייב אף אם הוא קודש (כמו לשכת פרהדרין), ובית שאין דרים בו פטור אף אם הוא חול.

מתוך כך כתב החת"ס לפרש בדעת הרמב"ם פירוש מחודש. לדעתו מה שכתב הרמב"ם שבית הכנסת פטור מפני שהוא קודש, אין הכוונה שהקדושה גורמת לפטור, אלא בית שיש בו קדושה זהו היכי תמצוי לכך שאדם לא גר שם אלא השכינה דרה שם. אולם אם אדם דר שם – יהא חייב. כלומר: הפטור של בית הכנסת אינו משום שהוא קודש, אלא משום שלא דרים בו, והדרך של הרמב"ם לומר שאין דרים בו היא שזהו מקום קדוש (שאינו מיועד לדיר אדם).

אולם אחר הקידה לפני הדרת גאונו של רבינו החתם סופר, לכאורה קשה מאוד לפרש כך את לשון הרמב"ם. לכאורה פשט הלשון ברמב"ם "שיהיה דירת חול" משמעו שאכן יש פטור עצמי של קדושה. ועוד: לפי דברי החת"ס הפטור של בית הכנסת הוא משום שאינו עשוי לדירה, ואם כן הרמב"ם היה צריך למנותו יחד עם התנאי ש"יהא עשוי לדירת אדם", ואין תנאי עצמי של פטור בדירת קודש. קושיא נוספת: בגמרא עצמה קשה מאוד לומר כן, שהרי בגמ' ביומא ("א, ב) מובאת ברייתא:

יכול שאני מרבה אף בית שער אכסדרה ומרפסת? ת"ל 'בית' מה בית מיוחד לדירה, יצאו אלו שאין מיוחדין לדירה... יכול שאני מרבה אף הר הבית והלשכות והעזרות? ת"ל 'בית' מה בית שהוא חול, אף כל שהוא חול, יצאו אלו שהן קודש. לפי החתם סופר אף הר הבית, הלשכות והעזרות, הפטור שלהם הוא מחמת שאינם מיוחדים לדירה, והיה צריך למנות אף אותם יחד עם בית שער אכסדרה ומרפסת.

בנוסף: מפורש בשאלתות דרב אחאי גאון (שאלתא קמ"ה) שישנו פטור עצמי של קדושה, וכפשט דברי הרמב"ם, וזו לשון השאלתות: "ושערי מקדש ולשכות ועזרות פטורין שהן קודש, בתי כנסיות ומדרשות נמי פטורין דאיקריין מקדש, שנאמר השימותי את מקדשיכם".

לכן נראה לומר שכוונת הרמב"ם היא כפשוטו, שבית שתשמישו לקודש פטור מן המזוזה (וכמו שמפרש גם כן הנצי"ב בהעמק שאלה שם). ויש ליישב שתי

הקושיות הנ"ל:

א. מה שהקשה החת"ס היאך אתי קדושה דרבנן ודוחה מזוזה דאורייתא, הוא ע"פ ההנחה שהרמב"ם סובר שקדושת בית הכנסת מדרבנן, וכשיטת הר"ן בסוף מגילה. אולם מצאתי לשדי חמד (ח"א עמ' 124) שכתב לדייק מהרמב"ם שסבירא ליה שקדושת בית הכנסת היא אכן קדושה דאורייתא, וכמו שכתב הרמב"ם במניין המצוות הקצר שבתחילת ספר המדע (לא תעשה ס"ה) - שלא לאבד בית המקדש או בתי כנסיות ובתי מדרשות וכו' שנאמר 'לא תעשו כן לה' אלקיכם". וא"כ קדושת בית הכנסת ובית המדרש היא מן התורה, וכמו שסובר גם כן היראים שמובא בשדי חמד שם, ואתי שפיר כיצד מבטלת מצוות מזוזה.

ב. לעניין מה שהקשה החת"ס סופר שלכאורה אין משמעות לכך שהוא בית קודש, שהרי סוף סוף אם יש שם דירה חייב בכל אופן, ואם אין שם דירה פטור בכל אופן. יש ליישב על פי דברי הדרישה שהובאו בש"ך (סי' רפ"ו ס"ק ב) שישנו חילוק בין דירה גמורה, לבין שאר תשמישי דירה. כלומר: אם דר שם בדירה גמורה, כמו כהן גדול בלשכת פרהדרין, חייב אף שהוא קודש. אולם אם אינו דר שם ממש, אלא רק משתמש שם בתשמישי דירה, בזה יש הבדל בין בית קודש לבית חול, שבית חול חייב, ובית קודש פטור, ולכן בית הכנסת ובית המדרש פטורים. וכן כתב הנצי"ב בהעמק שאלה (ס"ק יג) בפשיטות, שבבית הכנסת איכא תשמישי דירה, דלא גרע מבית הכסא דחשיב תשמיש דירה, וכל הפטור שלו הוא רק מחמת שאינו דירת כבוד. והכא נמי בבית הכנסת יש תשמישי דירה, ובכל זאת פטור מחמת שהוא קודש.

אולם, אף שברמב"ם פירושו של החת"ס קשה וכו"ל, מכל מקום נראה שיסוד הסברא של החת"ס תואם לשיטת המרדכי שהובאה לעיל שהפטור של בית הכנסת הוא משום שאינו משמש לתשמישי דירה, משא"כ בית המדרש. **להלכה** - בב"י (סימן רפ"ו) הביא מחלוקת הראשונים אם בית מדרש חייב במזוזה או לא, וסיים שלעניין הלכה נכון להצריך מזוזה לבית המדרש, כי ירא אלקים יצא את כולם, וכל שכן בדבר שאין בו חסרון כיס הרבה, אבל לא יברך על קביעותה. וכן פסק בשו"ע (שם סעיף ז): "בית המדרש פטור מהמזוזה, ואם יש בו פתח שרגיל לצאת בו לביתו חייב במזוזה באותו פתח, וי"א שבית המדרש חייב במזוזה, ונכון לחוש לדבריהם, אבל לא יברך עליה".

מפסק הלכה זה נדון לנדון דידן: בכיתה שמיועדת בעיקר ללימודי קודש ראוי לקבוע מזוזה בלי ברכה, משום שיש לדונה כבית מדרש, ואף שמשתמשים שם תשמישי דירה, עדיין יש לפוטרה ממזוזה לפי הרמב"ם וכמו שהתבאר. אמנם כיתה רגילה שאינה מיועדת בעיקר ללימוד תורה, אף אם לומדים בה בין היתר גם לימודי קודש, נראה שיש לחייבה במזוזה בברכה, כיון שאין עיקרה עשוי לשם לימוד תורה.

חיוב מזוזה בחדר ציוד

בגמ' ביומא (י"א, א) מובא דיון לגבי חיוב מזוזה בבית האוצרות (מחסן), ורפת של בקר וכיו"ב, ומתוך הדברים עולה שישנה מחלוקת תנאים בזה. מסיימת שם הגמ': "תני רב שמואל בר יהודה קמיה דרבא, ששה שערים פטורים מן המזוזה, בית התבן ובית הבקר ובית העצים ובית האוצרות" וכו'.

נראה שיסוד המחלוקת הוא בשאלה מהו גדר החיוב של 'דירה' – המחייבים במזוזה אף בבית העצים ובית האוצרות ורפת, סוברים שכל שמשמש לאדם די בכך כדי להתחייב במזוזה, ולכן גם מחסן שמשמש לאדם לאחסון חפציו, או רפת שמשמרת את בהמותיו, חייבים במזוזה. לעומת זאת הפוטרים סוברים שדווקא אם עשוי לדירת אדם, דהיינו: שאדם ידור שם ממש – חייב, משא"כ אם עשוי לתשמיש בעלמא של האדם, כגון לאחסון חפציו הרי שפטור. להלכה נחלקו הראשונים כיצד להכריע במחלוקת זו. הרמב"ם (שם הל' ז') פסק שפטורים וז"ל:

בית התבן, בית הבקר, בית העצים, בית האוצרות, פטורין מן המזוזה, שנאמר "ביתך", ביתך המיוחד לך, פרט לאלו וכיוצא בהן. לפיכך רפת בקר שהנשים יושבות בה ומתקשטות בה, חייבת במזוזה, שהרי יש בה ייחוד לדירת אדם.

אולם הרא"ש (הל' מזוזה סימן ט"ו) כתב: "ובית התבן ובית הבקר ובית העצים והאוצרות שהנשים רוחצות בהן פטורין מן המזוזה, הא סתמא חייבין. ודלא כמ"ש הרמב"ם ז"ל דדוקא כשהנשים מתקשטות בהן". וכן פסק הר"ף בסוף הלכות מזוזה². כדברי הרמב"ם כתבו כמה ראשונים, וביניהם בתוס' ר"ד (י"א, א), והמאירי (שם), והריטב"א (י"א, ב), והראב"ה (הל' מזוזה סימן אלף קנ), ובסמ"ק (מצוה קנ"ד)³.

בשו"ע קיימת לכאורה סתירה בדיון זה. בהלכות מזוזה (ר"ס רפ"ו) פסק כמו הר"ף והרא"ש שבית האוצרות ורפת וכו' חייבין במזוזה. אולם מאידך השו"ע

2 ובערוך השלחן (סימן רפו ס"ק ח-ט) כתב שדעת הר"ף היא כמו הרמב"ם, אולם א"א לומר כן בדעת הר"ף, וכמו שכתב בספר מקדש מעט (סימן רפו ס"ק ז) ואכמ"ל.

3 ונראה שהרא"ש הכריע לחייב בזה משום שרב יהודה רצה לטעון שלכ"ע מחסן פטור ממזוזה, והגמ' העלתה את דברי רב יהודה בתויבתא, וממילא נראה שהעיקר כדברי רב כהנא, ובית האוצרות וכו' חייבים במזוזה.

והרמב"ם פסק לפטור בזה משום שהגמ' סיימה בדברי רב שמואל בר יהודה שפוטור ממזוזה, וכך נראה מסקנת הסוגיא. וכ"כ הריטב"א שם: ופסקו רבוותא דבית התבן ובית האוצרות פטורין מן המזוזה אפי' בסתמא, כדקתני בסמוך בהא דתני רב שמואל קמיה דרבא. ע"כ. ובאמת אין ראיה ממה שהעלתה הגמ' את דברי רב יהודה בתויבתא, כיון שרב יהודה לא טען שמחסן פטור ממזוזה, אלא הוא טען שאין בכך מחלוקת תנאים, ובזה איתותב שאכן יש בזה מחלוקת, אך עדיין אין הכרעה לחייב או לפטור, וכ"כ בתוס' הר"ד (שם).

בחו"מ (סימן תכ"ז סעיף א') כתב וז"ל: "מצות עשה לעשות אדם מעקה לגגו, שנאמר: 'ועשית מעקה לגגך'. והוא שיהיה בית דירה. אבל בית האוצרות ובית הבקר וכיוצא בהן, אינו זקוק לו". ומקור דבריו ברמב"ם הלכות רוצח (פי"א ה"א) שאותו העתיק השו"ע הנ"ל, וכמו שכתב הסמ"ע בשו"ע שם (ס"ק א) שדברי השו"ע בסימן זה מועתקים אות באות מדברי הרמב"ם (שכן בטור לא כתב כלל דיני מעקה). בכסף משנה כתב על הלכה זו ברמב"ם:

"ומה שכתב 'והוא שיהיה בית דירה אבל בית האוצרות וכו'. יש לתמוה על זה דהא תניא בסיפרי 'אין לי אלא בית, מנין הבונה בית התבן ובית הבקר ובית העצים ובית האוצרות? ת"ל לא תשים דמים בביתך. יכול אף בונה בית שער אכסדרא ומרפסת? ת"ל 'בית' - מה בית מיוחד שהוא בית דירה, יצאו אלו שאינם בית דירה. וכן כתבה ספר מצות גדול, הרי דבית הבקר ובית האוצרות חייב, והיאך פטר רבינו? ואפשר שטעמו משום דבפ"ק דיומא (דף י"א) לענין מזוזה אמרינן דהני תנאי היא, ותנא בסיפרי סבר כמאן דמחייב, ורבינו בהל' מזוזה פוסק כמאן דפטר".

כלומר: הכסף משנה מסביר, שהרמב"ם הפוטר בית האוצרות ממעקה אזיל לטעמיה בהלכות מזוזה. אם כן יש לתמוה על השו"ע שבהל' מעקה העתיק את דברי הרמב"ם, אף שבהלכות מזוזה פסק כמו החולקים על הרמב"ם. כבר העיר על-כך הסמ"ע (שם ס"ק ב), ותירץ שהמחבר (השו"ע) הכריע מדעתו לחלק בין מזוזה למעקה, שלעניין מעקה כיון שאין דרך בני אדם להיות להם בית תשמיש על גבי בית הבקר ובית האוצר, משום הכי אף אם יקרה שידור שם אדם מכל מקום אין יוצאין ונכנסים כל כך שם למיחש שיפול משם להצטרך מעקה. מה שאין כן במזוזה שחייבה התורה בשביל הדר, להיות מצוות ה' נגד עיניו בביאתו וביציאתו, ובזה פסק שהדר שם צריך לקבוע מזוזה באותו הפתח.

ואף שחילוק זה הוא הגיוני מצד עצמו, אולם מדברי הכסף משנה עצמו שתלה לגמרי דין מעקה בדין מזוזה לא משמע כן. גם דרשת הספרי במעקה ומזוזה נכתבה באותה לשון ממש, והטעם ברור, כיון שבתרוייהו כתיב 'בית' ולכן דינם שווה, וכדמשמע בגמ' בסוכה (ג', א) ולכן נראה שקשה לחלק ביניהם. אכן הגר"א בביאורו לשו"ע (שם) הקשה כנ"ל ונשאר בצ"ע, וכלל לא הביא תירוץ הסמ"ע, ונראה שהיינו משום הקושיות הנ"ל.

ולדינא אף שבשו"ע פסק שמחסן חייב במזוזה, ודאי שיש לחוש לדברי כל הראשונים הנ"ל בספק ברכות, ולקבוע בבית האוצרות בלי ברכה. וכמו שהעיר כבר בגידולי הקדש (סי' רפ"ו) שנעלם מדברי הב"י שישנם ראשונים רבים שעומדים בשיטת הרמב"ם, ולכן ברור שיש לחוש לדעתם, ולקבוע בלי ברכה. [ובפרט שדברי הראשונים הפוטרם מסתברים יותר שאכן כך נראה ממסקנת הגמ', שיש לפטור בית האוצרות ממזוזה].

דין חדר ציוד שפחות מד' על ד' אמות

בברייתא בסוכה (ג', א) מובא: "תנו רבנן בית שאין בו ארבע אמות על ארבע אמות, פטור מן המזוזה ומן המעקה" וכו'. הטעם לכך מובא בגמ' שם – משום שכתוב בתורה "על מזוזות ביתך", וחדר פחות מד' על ד' אמות אינו נקרא 'בית'. וכן פסקו כל הפוסקים, וכן הוא ברמב"ם הל' מזוזה (ו', ב) ובשולחן ערוך יו"ד (סי' רפ"ו סעיף יג). אמנם בספר חמודי דניאל (ר"ס רפו, הובא בפת"ש סימן רפו ס"ק יא) כתב שדווקא בדירה שדרים בה יש צורך בשיעור ד' על ד' אמות, אבל מי שגר בבית גדול ויש לו חדרים קטנים להניח שם חפצים, חייבים אותם חדרים במזוזה, ומהמשך דבריו נראה שהסיבה היא כיוון שסוף סוף אותו חדר ראוי לתשמישו.

הרש"ש בגמ' סוכה (ג', ב) הביא ראיה לכך מהגמרא בסוכה שם האומרת לגבי בית פחות מד' על ד' שאין עושין אותו עיבור בין שתי עירות, "דאפי' כבורגנין לא משוינן ליה, מאי טעמא? בורגנין חזו למילתייהו, והאי לא חזי למילתיה". הרש"ש מבין (וכן פירש גם הריטב"א שם) שבורגנין אפילו פחות מד' על ד' מועילים לגבי עירוב, כיון שראויים לתשמישם. מכך למד הרש"ש שהוא הדין לעניין מזוזה, וזו לשונו: "מזה נראה לי דבית שער הפתוח לבית דחייב במזוזה אפילו אין בו ד' על ד' דלמילתה חזי". שכן מצא בפתחי תשובה בשם החמודי דניאל. אמנם על סברת החמודי דניאל יש להעיר שלפי זה כמעט כל בית פחות מד' על ד' מתחייב במזוזה, שכן בדרך כלל אדם עושה אותו באופן שיועיל לו, או על כל פנים מיעד אותו לשימוש, ולא מניחו סתם ללא שימוש רק בגלל שאין בו ד' על ד', ואם כן נמצא שהוא ראוי לתשמישו, ומסתימת הגמרא והראשונים לכאורה לא נראה כך.

באמת יש לכאורה לדחות את ראיית הרש"ש מהגמרא בסוכה, שכן כשהגמרא שאלה מאי טעמא בית שאין בו ד' על ד' פטור ממזוזה, וענתה משום ש"בית" כתיב בהו בכולהו, ופחות מד' על ד' לא מקרי בית. לגבי עיבור אמרה הגמרא טעם אחר – משום שבכהאי גוונא לא חזי לתשמיש. והחילוק מבואר, שלעניין מזוזה ובתי ערי חומה ומעקה וכו' שהם דינים דאורייתא, ובכולם כתוב בתורה לשון "בית", יש צורך שיהא בו שיעור בית שהוא ד' על ד' אמות, ואף אם האדם משתמש בו בפחות מד' על ד', סוף סוף בית לא מקרי.

וכמו על דרך משל, אחר שחז"ל הגדירו שמים שכל גופו עולה בהם (לעניין טבילה) הם אמה על אמה ברום ג' אמות, שהם 40 סאה. אף אם יהיה אדם שגופו עולה בפחות מזה, ומקוה שיש בו 39 סאה כביכול ראוי לו – ודאי שלא עלתה לו טבילה. כיוון שאחר שחז"ל הגדירו שזהו גודל המקוה, כל שיעורי חכמים כך הם. והוא הדין כאן, שאחר שחז"ל הגדירו שגודל "בית" בתורה הוא ד' על ד' אמות, ממילא כל שהוא פחות מזה, אין עליו שם בית ופטור מן המזוזה. לעומת זאת לעניין עירובין שהם מדרבנן, ואין בהם הגדרת "בית", השיעור הוא

כל שראוי לתשמיש, ואם ראוי לתשמיש אף בפחות מד' על ד' די בכך. טובה לנו סתימתם של הראשונים כאן, דלא אישתמיט חד מינייהו לומר שיש חיוב מזוזה בבית פחות מד' על ד', אלא מבואר בכל הראשונים שבית פחות מד' על ד' אינו חייב במזוזה.

לכן נראה עיקר שאם בחדר הציוד אין שיעור של ד' על ד' אמות – פטור לגמרי מן המזוזה.

בדיקת המזוזה בבתי ספר

בברייתא ביומא (י"א, א) תניא: מזוזת יחיד נבדקת פעמים בשבוע [שבע שנים], ושל רבים פעמים ביובל".

יש לברר: מה הטעם שמקילים יותר במזוזת הרבים, ומתוך כך לברר האם מזוזת בית ספר נחשבת כמזוזת הרבים או כמזוזת היחיד.

רש"י ביומא (י"א, א) כתב: "כל דבר שהוא של רבים אין להטריח עליו הרבה שאם תטרח יהא כל אחד אומר יעשו חבירי". כן כתב גם המרדכי (מנחות תתקס"ט) ובספר הנייר (סי' ל"ו), ובסמ"ג (עשין כ"ג) ובנימוקי יוסף (סוף הלכות מזוזה).

מאיך הריטב"א ביומא (שם) כתב בשם התוס' שהקשו על רש"י שמתוך ההקשר נראה שהטעם הוא משום הסכנה, שכן זו לשון הגמרא שם:

אמר ליה אביי לרב ספרא: הני אבולי דמחוזא מאי טעמא לא עבדו להו רבנן מזוזה? אמר אביי: משום סכנה. דתניא: מזוזת יחיד נבדקת פעמים בשבוע, ושל רבים פעמים ביובל. ואמר רבי יהודה: מעשה בארטבין אחד שהיה בודק מזוזות בשוק העליון של צפורי, ומצאו קסדור אחד ונטל ממנו אלף זוזי. ע"כ.

כן כתב גם בתוספות הרא"ש (שם) ובתוספות ישנים (שם), והראב"ה (סי' אלף קנ), וכן משמע קצת מלשון הר"ף (סוף הל' מזוזה) שכתב: "ת"ר מזוזת יחיד נבדקת פעמים בשבוע ושל רבים פעמים ביובל. אמר ר' יהודה מעשה בארטבון אחד שהיה בודק מזוזות (יחיד) בשוק העליון של צפורי מצאו קסדור אחד ונטל ממנו אלף זוזי". וממה שהביא המעשה דארטבון משמע שזהו טעם הדין.

באשכול (הל' מזוזה ע"ו, ב) אחר שהסביר שהבדיקה היא רק מחשש טשטוש, כתב טעם מחודש בזה, וז"ל: "ולכך של יחיד פעמיים בשבוע, מפני שאינה נשמרת כל כך מפני עפוש או מפני המים, אבל רבים ששומרים אותה הכל בעת כניסתן ויציאתן אינה צריכה בדיקה אלא פעמיים ביובל". לא מצאנו ראשונים נוספים שכתבו טעם זה, ובאמת טעם זה צ"ע, שלכאורה הוא מנוגד לכלל שטבעו חז"ל (עירובין ג', א): "דקידרא דבי שותפי לא חמימא ולא קרירא", וכך גם מורה הסברא שאדם מקפיד יותר על שלו, מאשר על דבר ציבורי. קיימת נפקא מינה גדולה בין פירוש רש"י לפירוש התוספות בזה, שכן לפי

פירוש התוספות באופן שוודאי אין חשש סכנה נראה שיש לבדוק כל שלוש וחצי שנים, וכמו מזוזת יחיד. וכן מצאתי לראבי"ה (סי' אלף קנ) שכתב: "ת"ר מזוזה דיחיד נבדקת פעמים בשבוע ושל רבים פעמים ביובל וכו'. פירוש בזמן הסכנה". משמע כי באופן שאין סכנה יש לבדוק אחת לשלוש וחצי שנים. אולם מאידך לפי פירוש רש"י יש להקל גם בזמננו בבדיקת מזוזות במקום ציבורי. להלכה - בב"י (סי' רצ"א) הביא רק את סברת רש"י, וכן האחרונים הביאו רק את דברי רש"י, ונראה שתפסו עיקר כשיטה זו, וגם מסתימת דברי הפוסקים שכתבו שמזוזת רבים נבדקת פעמיים ביובל, ולא כתבו שזהו דווקא בזמן הסכנה, נראה שיש להקל בזה. והוה ליה ספק דרבנן ולקולא, שהרי כל חובת הבדיקה היא מדרבנן, דאחר שהניח את המזוזה בדוקה בנרתיקה מן התורה הרי היא בחזקתה. בפרט שיש אומרים שבזמננו שעוטפים את המזוזה בניילון, ואינה חשופה כל כך לפגעי מזג האוויר, אפילו מזוזת יחיד אינה צריכה להיבדק אחת לשלוש וחצי שנים.

אך עדיין יש לדון האם בית הספר נחשב כמקום ציבורי או כמקום פרטי, כיוון שמחד גיסא בדרך כלל אין בעלים אחד על בית הספר, אולם מאידך ישנם אנשים שאחראים על העניינים השוטפים של בית הספר, ויתכן שבכהאי גוונא הדבר נחשב כמקום של יחיד.

בספר חובת הדר (פ"א הערה ל"ו) כתב בשם כמה אחרונים שבבית הכנסת, כיוון שישנם גבאים שכל ענייני בית הכנסת נעשים על פיהם, נדון כמזוזת היחיד, וכתב שם לחלק בין אם עוסקים בשכר או בחינם. לאור דבריו גם בבית הספר, בו בדרך כלל קיים רב לבית הספר, עליו מוטלת החובה לדאוג לעניינים אלו בבית הספר.

אולם בספר קביעת המזוזה כהלכתה (עמ' ר"ד) הביא מי שחלק בזה, וכתב שפעמים רבות גם בעיירות ומקומות ציבוריים ישנם ממונים, ובכל זאת לא פלוג רבנן ולקולא. והמחמיר תבוא עליו ברכה.

לגבי אופי הבדיקה:

התוספות במנחות (מ"ג, א) כתבו שבדיקות אלו אינן משום חסרות ויתרות, אלא שמא בלו ונתקלקלו. כתב החתם סופר בתשובה (חיר"ד סי' רפ"ג) על פי דברי התוס' הנ"ל שאין צריך מומחה כדי לבדקן, אלא כל אדם יכול לבדקן, אבל על כל פנים צריך לפותחן ולעיין בכל אות אם לא נרקב כיון שעשויות להרקב ולבלות באורך הימים. והובאו דבריו בפתחי תשובה (יורה דעה סי' רצא סק"ג). גם הרמב"ם (הל' מזוזה ה', ט) כתב שהבדיקה היא: "שמא נקרעה ממנה אות אחת או נמחקה מפני שהיא קבועה בכתלים מרקבת".

כן כתב גם האשכול (הל' מזוזה ע"ו, ב) וז"ל: "והא דאמרי' מזוזת יחיד נבדקת,

[אינה נבדקת] מפני כתיבתה אם נכתבת כהלכתא או [לא], שזו הבדיקה קודם שיקבענה היא, אלא אינה נבדקת (אלא) כי [אם] שמא נמחק או נטשטש מכתב האותיות או שנתבלה עור שלה מחמת מים”

ורש"י ביומא (י"א, א) כתב שהבדיקה היא שמא נרקבה או נגנבה. והביא בשו"ר ברכה (סי' רצ"א) משם הרד"ק שהעולם שלא בודקים אחת לשלוש וחצי שנים סומכים על פירוש שני ברש"י שהחשש הוא מפני גניבה, וזה ניכר גם מבחון שלא נגנבה. אולם החיד"א דחה דבריו, שהרי רש"י כתב שני טעמים שאינם חלוקים זה מזה, ואי אפשר להקל על פי אחד מהם.

בכל זאת - כשפותח את המזוזה על מנת לבדוק שלא היתשטשה או התקלקלה, כדאי שיבדוק גם כן מחסרות ויתרות, ובדידי הוה עובדא שבדקתי מזוזה שנראתה שמורה מאוד, ואחר בדיקת המילים נמצא שהיתה חסרה שם מילה שלמה, שנשמטה בזמן הכתיבה מבלי משים.

סיכום ההלכות שעלו בדינו בעזרת ה':

- ❖ יש לקבוע מזוזה בברכה בפתח כיתה רגילה, אמנם בכיתה תורנית וכדומה שמיועדת בעיקר ללימודי קודש יש לקבוע מזוזה בלא ברכה, משום שיש לדונה כבית מדרש.
- ❖ בחדר ציוד יש לקבוע מזוזה ללא ברכה.
- ❖ יש לבדוק את המזוזה בבית הספר אחת לעשרים וחמש שנה שמא היתשטשה, או התקלקלה, והמחמיר לבדוק אחת לשלוש וחצי שנים, תבוא עליו ברכה.